ÎNCEPUTURILE LUCRĂRILOR DE RESTAURARE A MONUMENTELOR ISTORICE ÎN ROMÂNIA ŞI ACTIVITATEA ÎN ACEST DOMENIU A ARHITECTULUI FRANCEZ ANDRÉ LECOMTE DU NOUY

GRIGORE IONESCU

Monumentele de arhitectură, ca şi oamenii şi toate frumuseţile lumii, au o viaţă limitată. Fără acte de violenţă sau accidente neprevăzute, durata vieţii lor depinde de calităţile materialelor din care au fost făcute şi de tehnica folosită la construirea lor. Dar, ca şi oamenii, pentru păstrarea în bune condiţii a înfăţişării şi prelungirea existenţei, monumentele, organisme adesea complicate, într-un fel vii, au nevoie de o îngrijire care să le sustragă pe de o parte stricăciunilor şi uzurii pe care le aduce vremea, pe de altă parte, barbariei oamenilor.

Socotite pentru prima oară ca valori istorico-artistice abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, ca urmare a ideilor înnoitoare impuse de revoluţia franceză din 1789, — cînd s-a impus şi necesitatea păstrării, întreţinerii şi restaurării lor — monumentele au fost în urma acestui mare eveniment istoric, şi mai întîi în Franţa, recomandate prin lege atenţiei conducătorilor diferitelor departamente. *„Amintiţi-vă* — li se spunea acestora — *că voi sînteţi păstrătorii unor bunuri pentru care marea familie a naţiunii are dreptul să vă ceară socoteala. Barbarii şi sclavii urăsc ştiinţele şi distrug monumentele de artă ; oamenii liberi le iubesc şi le păstrează*" [1].

Dacă în Franţa şi în alte cîteva ţări europene grija pentru conservarea şi restaurarea monumentelor istorice s-a impus, avînd chiar la bază şi unele doctrine, încă din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, în ţările române perioada dintre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi 1848 a fost o epocă în care nepăsarea şi lipsa de respect faţă de valorile culturale ale trecutului deveniseră endemice. Multe monumente valoroase de arhitectură au fost în această vreme lăsate în părăsire şi s-au ruinat şi risipit. Împotriva delăsărilor şi a lipsei de atenţie faţă de moştenirea lăsată de înaintaşi s-au ridicat glasurile cîtorva poeţi şi literaţi : Vasile Cîrlova, Gheorghe Asachi, Alecu Russo, Grigore Alexandrescu. Îmbunătăţirea situaţiei politice în urma tratatului de pace de la Adrianopol (1829) a dat posibilitate Principatelor Române să intre în circuitul economic european. Acest fapt a creat condiţii favorabile, pe de o parte pentru dezvoltarea relaţiilor capitaliste, pe de altă parte, pătrunderii ideilor revoluţiei burgheze din Franţa, prilejuind vehicularea şi asimilarea unor noi concepţii estetice, printre care şi acelea privind păstrarea valorilor istorice ale trecutului.

Lăsînd de o parte cele cîteva prevederi, aplicate sporadic, ale Regulamentului Organic cu privire la întreţinerea monumentelor — pentru care, atunci cînd erau „însemnătoare", cum zice textul Regulamentului, era nevoie să se ceară pentru „restaurare" hotărîrea Domnului prin logofătul trebilor interne — lucrările cele mai importante executate la unele dintre ele pînă în jurul anului 1860 au însemnat de fapt o negare a noţiunii de restaurare. Mănăstirile Bistriţa şi Tismana din Oltenia, refăcute în stil „romantic", clopotniţele mănăstirilor Antim, Văcăreşti şi Plumbuita din Bucureşti, opere ale unor arhitecţi străini, printre care mai cunoscut a fost „arhitectonul monastiresc" Schlater, biserica Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, refăcută după incendiul din 1847 de la brîu în sus în stil neoclasic şi completată cu un pridvor cu clopotniţă deasupra, de către arhitectul Xavier Villacross, sînt exemple elocvente în acest sens.

Intervenţia autorităţilor de stat, în vederea restaurării unor monumente valoroase în spiritul ideilor înaintate din ţările occidentale ale Europei, s-a făcut simţită abia în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Hotărîrea Consiliului de Miniştri luată în acest sens poartă data de 10 mai 1863 şi privea restaurarea bisericii mănăstirii Argeş. Proiectul de restaurare a fost întocmit de arhitectul Gaetano Burelli în 1864, aprobat de Consiliul tehnic superior în 1865, dar lucrările n-au început decît în 1870, după ce, cu un an mai de vreme, fuseseră aprovizionate cu unele materiale de construcţie. Ministerul Cultelor a încheiat atunci un contract de antrepriză cu arhitectul Felix Muntureanu, dar, după alţi patru ani, în martie 1874, o comisie compusă din arhitecţii Alexandru Orăscu, Dim. Berindei, Berthon, Gottereau-tatăl, Enderly, F. Muntureanu şi arheologul Alexandru Odobescu, cercetînd situaţia la faţa locului, prezenta ministerului un raport amănunţit în care se arătau puţinele lucrări executate (printre care soclul refăcut cu pietrele de colţ compuse din două bucăţi cu rost pe diagonală, aşa cum defectuos fuseseră executate şi cele originale), precum şi lipsa unui proiect complet de restaurare. Recomandînd întocmirea unui nou proiect, se dădeau pentru acesta toate datele necesare, arătîndu-se totodată şi modul cum ar trebui să se execute lucrările [2].

Pe baza acestui raport şi privind problema salvării patrimoniului arhitectural al ţării într-un cadru mai cuprinzător, Ministerul Cultelor şi al Instrucţiunii Publice a desfăcut contractul încheiat cu arh. F. Muntureanu, socotit necorespunzător spre a duce la bun sfîrşit sarcina pe care şi-o asumase, şi, *„pentru a nu pierde acest însemnat monument"*, a cerut concursul renumitului arhitect francez Eugen Viollet-le-Duc, teoreticianul şi şeful şcolii de restaurare foarte apreciată în acea vreme în Franţa şi în multe alte ţări din Europa. Activitatea desfăşurată în acest domeniu de vestitul arhitect francez avea la bază doctrina **unităţii de stil** potrivit căreia a restaura un edificiu nu înseamnă a-l întreţine, a-l repara sau a-l preface, ci a-l restitui într-o stare completă, în formele verosimile în care a fost proiectat şi realizat de arhitectul lui dintîi. Astfel, referindu-se la unele părţi eventual adăugate în decursul timpului — părţi care ar fi putut deci să fie nu numaidecît refaceri ci elemente de continuare a unei clădiri rămase mai multă vreme neterminată — autorul cerea, în spiritul doctrinei sale, ca aceste părţi să fie înlăturate şi înlocuite cu altele noi, concepute însă în stilul strict al epocii în care arhitectul dintîi şi-a creat opera. Foarte ocupat în Franţa, Viollet-le-Duc n-a putut veni în România ; a trimis în schimb la Curtea de Argeş pe colegul şi colaboratorul său arhitectul A. de Baudot care a cercetat cu atenţie starea monumentului şi a cules cu destulă grijă şi conştiinciozitate datele necesare întocmirii unui proiect de restaurare. Întors la Paris, a supus documentaţia sa lui Viollet-le-Duc şi împreună cu acesta au redactat şi trimis ministerului la Bucureşti un raport-proiect în care lucrările de restaurare ce se cereau executate erau despărţite în trei categorii distincte :

1. lucrări necesare repunerii la locul lor a părţilor conservate ale edificiului (desfacerea şi repunerea la loc a pietrelor deplasate sau sparte de cutremure ; repararea crăpăturilor din zidării ; restaurarea principalelor puncte de sprijin ale zidăriilor ; refaceri de mortare, tencueli

[1] Cf. Decretul Convenţiei Naţionale din anul II al Republicii.

[2] Cf. raportul în *Restaurarea Monumentelor Istorice, 1865—1890, acte şi rapoarte oficiale*, Bucureşti, 1890, p. 16—33.

https://biblioteca-digitala.ro

etc ; refacerea părţilor distruse, a asizelor etc. ; refacerea integrală a învelitorilor) ;

2. lucrări care cer restabilirea (refacerea) părţilor distruse în întregime, dar despre existenţa cărora nu există nici o îndoială ;

3. lucrări relative la mobilier şi la decoraţia interioară şi exterioară.

Pentru fiecare din aceste categorii sînt arătate toate genurile de lucrări şi felul cum trebuiau să fie executate [3]. Acest raport-proiect a fost înaintat Ministerului român în decembrie 1874, iar în februarie 1875 Viollet-le-Duc, printr-o nouă scrisoare, recomanda să fie angajată, spre a conduce lucrările de restaurare, care trebuiau să fie urmărite la faţa locului *„cu cea mai mare scrupulozitate"* — cum zicea el — *„o persoană obişnuită să adopte metodele noastre"* (adică metoda bazată pe doctrina unităţii de stil) *şi care, primind instrucţiunile şi detaliile noastre, ar putea să le execute întocmai"*[4]. Persoana care urma să fie angajată pe timp de doi ani (atît socotise Viollet-le-Duc că ar fi fost necesar pentru terminarea în întregime a lucrărilor), era elevul şi prietenul său, arhitectul André Lecomte.

Contractul cu arhitectul André Lecomte — care odată venit în ţară n-avea să o mai părăsească şi care, din 1884, avea să semneze adăugînd vechiului său nume şi terminaţia *du Nouy* — a fost încheiat la Paris în aprilie 1875.

Lucrările privind numai exteriorul edificiului, începute în 1875, au durat cinci ani. În executarea lor restauratorul s-a abătut pe alocuri de la proiectul şi recomandările cuprinse în proiectul Baudot-Viollet-le-Duc. Ţinînd însă seama de faptul că proiectul ce i-a fost înmînat spre execuţie a avut la bază o cercetare care, prin forţa lucrurilor, n-a putut fi exhaustivă şi că o serie de racile ca şi urmele unor elemente dispărute au ieşit la iveală pe măsură ce s-au făcut noi cercetări paralel cu executarea lucrărilor, o mare parte din modificările aduse proiectului iniţial s-au dovedit necesare. Inovaţiile pe care le-a introdus — chiar dacă puţine, cum se va arăta mai jos — sînt însă criticabile şi nu-şi găsesc nici o justificare, cu atît mai mult cu cît **unitatea de stil** care stă la baza doctrinei Viollet-le-Duc (pe care restauratorul trebuia s-o respecte întocmai), în ce priveşte monumentul de la Argeş, nu putea cu nimic fi contestată : biserica era o operă de stil perfect unitar, concepută şi executată între anii 1512—1517 de aceeaşi echipă de meşteri.

În decursul celor cinci ani cît au durat lucrările, opera lui A. Lecomte a fost în mai multe rînduri analizată şi criticată. Făcînd aluzie la unele din aceste analize şi critici, Comisia de recepţie a lucrărilor numită de minister în 1880, compusă din Ion Ghica, Dim. Berindei, Alex. Orăscu, M. Capuţineanu şi C. Stăncescu, preciza că *„în ce priveşte stilul primitiv al monumentului nu se poate observa nici o schimbare introdusă care să altere acest stil"*. Menţionează însă şi abaterile de la proiectul iniţial pe care, cel puţin în parte — şi nu fără dreptate — le găseşte îndreptăţite :

— *„Împrejurul arcurilor cari încunună turnuleţele torse de deasupra intrării, s-a pus o ornamentaţie de floroane de piatră à jour, cum existau de la început la turnul din mijloc şi la acela al pantocratorului. Acest adaus în contra*

1. Biserica mănăstirii Argeş. Fotografie executată înainte de restaurare.

[3] Cf. raportul-proiect în *Restaurarea Mon. Ist.* cit. p. 44—53.
[4] Ibid. p. 53—54.

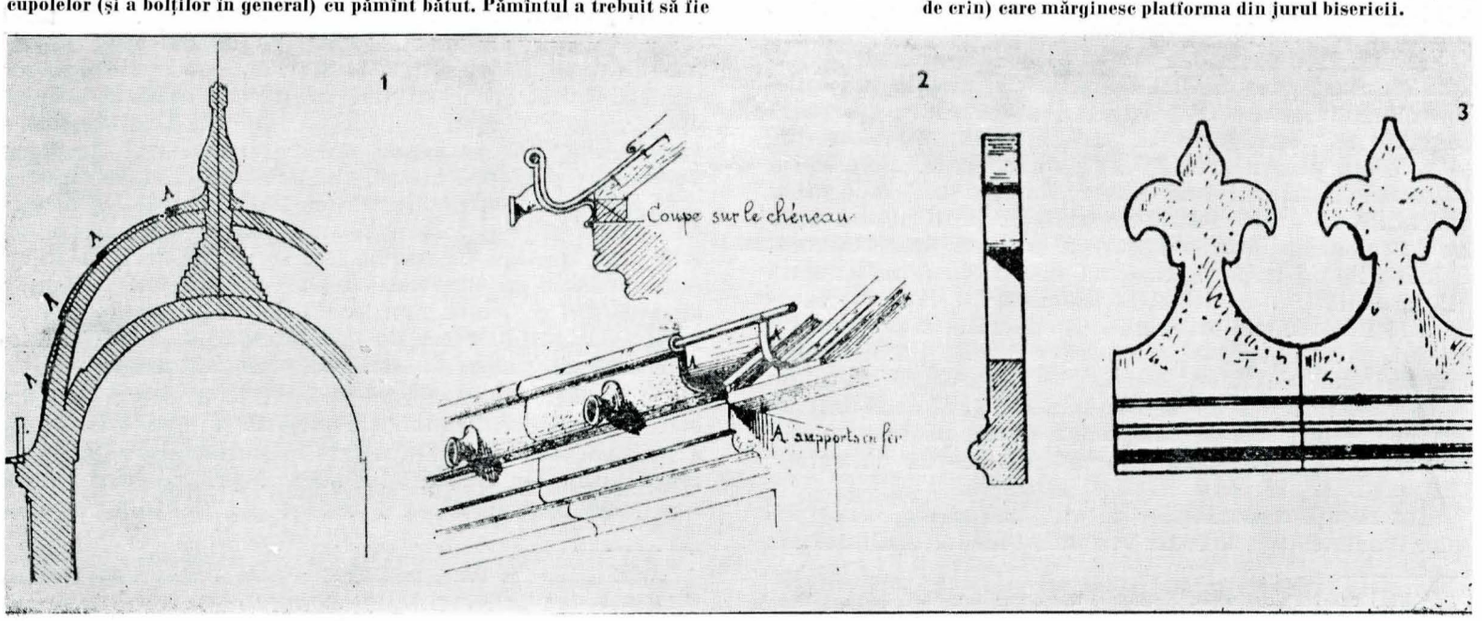

3. Desene din proiectul de restaurare Viollet-le-Duc — A. de Baudot : 1. Secţie prin învelitorile turnurilor. Forma anterioară fusese realizată prin încărcarea cupolelor (şi a bolţilor în general) cu pămînt bătut. Pămîntul a trebuit să fie înlăturat, iar curbura originară a bolţilor a fost realizată cu pînze uşoare de cărămidă. 2. Soluţie pentru ţghiaburi şi garguie. 3. Detalii de baluştri (flori de crin) care mărginesc platforma din jurul bisericii.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica mănăstirii Argeș în starea ei de azi.

căruia deși se pronunțaseră d-nii Viollet-le-Duc și de Baudot ni s-a părut motivat în executare. În adevăr nu s-ar înțelege îndestul pentru ce cele patru domuri cu care sînt acoperite turnurile n-ar fi decorate în același mod la bază, cînd la vîrf decorațiunea lor este identică : aceleași cruci și aceiași suporți de piatră și chiar același profil terminînd învelitorile turnulețelor și a turnului pantocratorului. D. Lecomte a studiat conștiincios decorațiunea ce a adăugat la turlele mici și nu credem că merită nici o imputare pentru introducerea ei."

— „*D'asupra cornișelor bazelor patrate pe care se ridică turnurile, toate octogonale, și la marginea învelitoarei metalice a corpului bisericii s'a așezat un sghiab de piatră (chéneau) în care să se adune apele pluviale. Dispoziținea aceasta nu exista mainainte. A fost adoptată cum se vede, spre a ajunge la o decorațiune mai bogată decît dacă se punea în locu-i un simplu sghiab metalic după cum se indica de dl. Viollet-le-Duc*" (*cf. fig. 3, 2*).

— „*S-a restabilit galeria de piatră împrejurul bisericii, continuîndu-se și împrejurul cantharului, care se află acum pe o terasă pardosită cu lespezi și înconjurată cu aceeași balustradă ca și biserica. Lucrarea aceasta, despre care s'a găsit și urme vechi, nu este o inovație*".

Într-adevăr, suprafața acestei platforme a fost, față de cum era arătată în proiectul Viollet-le-Duc — Baudot, sensibil mărită. Precizarea din însemnările de călătorie ale lui Paul din Alep potrivit căreia balustrada din jurul bisericii era compusă din 318 baluștri (flori de crin), număr care lui Viollet-le-Duc i s-a părut exagerat, a fost confirmată de atentele cercetări arheologice făcute în jurul bisericii, fapt care a îndreptățit pe A. Lecomte să refacă platforma în formele ei originare și să așeze pe ea și cantharul (aghiazmatarul), care, dărîmat anterior fără a i se fi făcut un releveu, a fost recompus de restaurator cu destulă fidelitate (fig. 4). Așa cum reiese din cuprinsul foarte obiectiv al raportului comisiei de recepție a lucră-

https://biblioteca-digitala.ro

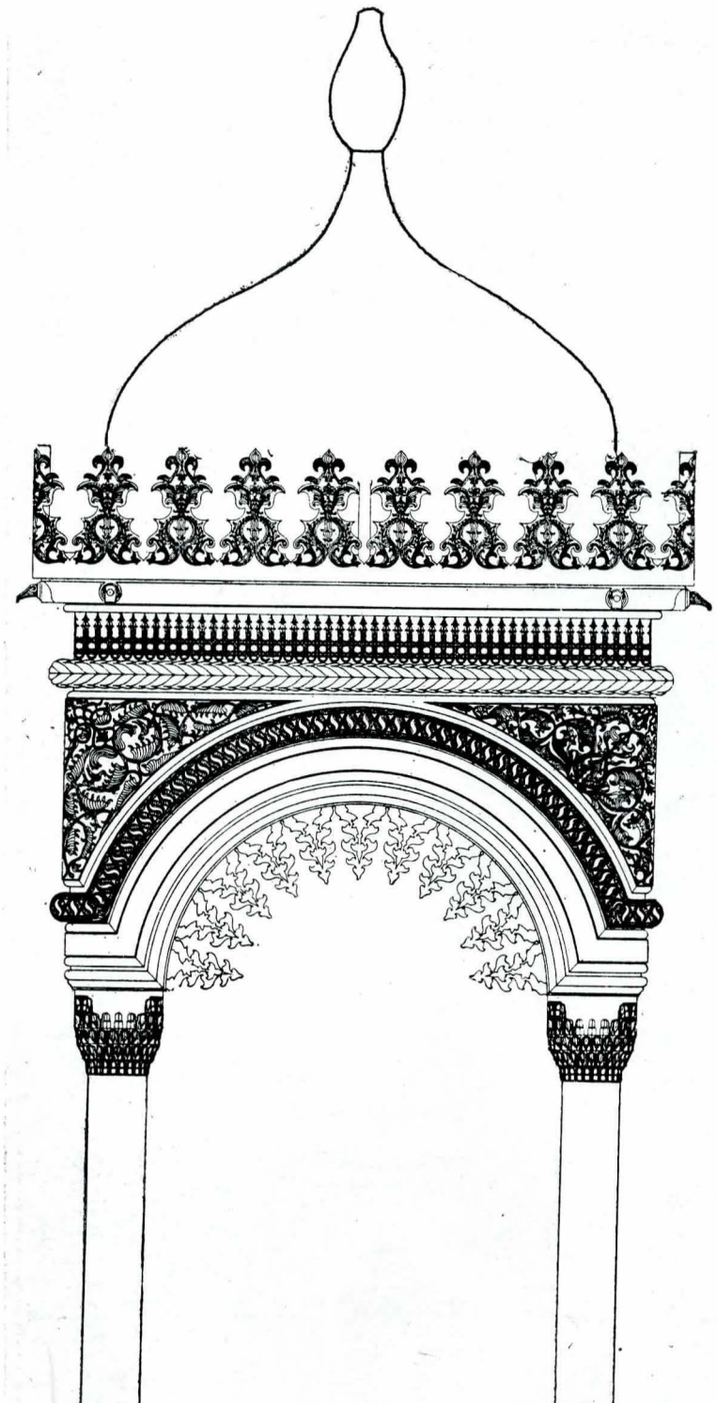

4. Aghiazmatarul din fața bisericii mănăstirii Argeș după proiectul de restaurare întocmit de Lecomte du Nouy.

rilor, ca și din comparația atentă ce se poate face între înfățișarea generală a monumentului restaurat și fațadele desenate în mod foarte conștiincios și fotografiile executate înainte de începerea lucrărilor de restaurare, singurele licențe criticabile pe care și le-a îngăduit restauratorul sînt jghiaburile de piatră adăugate deasupra cornișelor de la bazele turnurilor și aticul, tot de piatră, care mărginește învelitoarea de la corpul bisericii. În întregul lui, monumentul, respectat și restaurat în condiții tehnice ireproșabile, își păstrează întru totul valoarea sa de clădire autentică [5]. Face excepție decorația interioară [6].

Referindu-ne la acest singur monument sîntem întru totul de acord cu mîndria pe care autorul restaurării, André Lecomte, și-o exprima la sfîrșitul unei scrisori adresate ministrului cultelor ca răspuns la un raport privind lucrările de restaurare ce fuseseră executate pînă în februarie 1878 — raport întocmit cu multă rea credință și lipsă de obiectivitate de către Theodor Aman, Th. Ștefănescu, K. Stork și Alex. Săvulescu[7]„ *Am conștiința*—spunea arhitectul francez—*că mi-am îndeplinit cu credință misiunea pe care guvernul român mi-a făcut onoarea de a mi-o încredința. Această operă de restaurare, am cuvinte să sper, îmi va crea un titlu onorabil în fața criticii serioase; pe lîngă aceasta însă, ea este cu atît mai prețioasă pentru mine, cu cît îmi va fi permis să înscriu numele meu de restaurator pe un monument de care sînt legate atîtea strălucite amintiri ale unei națiuni întregi*" [8].

Competența incontestabilă de bun arhitect și înțelept restaurator de care André Lecomte a dat dovadă cu prilejul executării lucrărilor de la Curtea de Argeș — competență subliniată de Comisia de recepție a lucrărilor în 1880, și recunoscută ca atare și de către arhitecții români de bună credință — a dat drept Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice să solicite ajutorul arhitectului francez și pentru restaurarea altor monumente la fel de valoroase ca și cel de la Curtea de Argeș.

Primul dintre aceste noi monumente asupra căruia s-a îndreptat atenția oficialității a fost **biserica Trei Ierarhi din Iași,** operă din jurul anului 1639 a unor iscusiți meșteri din vremea lui Vasile Lupu (1634—1653). Semnalat ca monument important ce avea nevoie de o restaurare urgentă, Ministerul primise, la cerere, în 1878 din partea arhitectului ieșean Carol Cugler un deviz complet pentru restaurarea integrală a bisericii. După trei ani de la primirea acestui deviz socotit „de informare", Ministerul a cerut un aviz competent arhitectului francez. În urma unei examinări sumare făcute la fața locului, André Lecomte a întocmit un scurt raport în care se spunea că „*acest monument, de un stil bizantin cu totul caracteristic, merită toată atenția*" și sublinia că „*se cade a lua măsuri urgente pentru o serioasă restaurare*" avînd în vedere și faptul că „*e patriotic a păstra un asemenea prețios monument*" dat fiind că „*din nenorocire sînt puține de acest fel în țară*". Preciza de asemenea că restaurarea este „*o operație de artă delicată*" și că pentru a o executa se cere — se înțelege, celui care ar fi urmat să o întreprindă — „*pe lîngă cunoștința stilului* (de el numit — „*bizantin cu totul caracteristic*" !) și o „*experiență îndelungată*" [9]). Cine putea fi persoana instruită în privința stilului și experimentată în lucrări de restaurare se înțelegea de la sine : arhitectul André Lecomte, cu care Ministerul Cultelor încheia în aprilie 1882 un contract pentru restaurarea exterioară a bisericii [10]. Șantierul a fost deschis în acel an executîndu-se schelăria, releveele — planuri și fațade — „*de stare veche*", cu indicarea tuturor rîndurilor de piatră și a crăpăturilor și, totodată, cu începerea aprovizionării cu materiale de construcție. Desfășurarea în continuare a lucrărilor s-a făcut cu încetineală dar fără întreruperi și au fost însoțite de cercetări atente și de multe surprize în ce privește soliditatea unor părți și în special a unor elemente decorative. Într-un raport datat 2 noiembrie 1884 restauratorul aducea la cunoștința Ministerului Cultelor lucrările executate pînă la acea dată : dărîmarea în întregime a turlelor și refacerea lor aflată în curs de execuție, pentru care tăierea pietrelor s-a făcut „*cu ciubuce și sculpturi... urmînd astfel bunele tradiții atît de uitate astăzi, refacerea parțială și consolidarea în interior a stîlpilor și a zidului despărțitor dintre pronaos și naos ; refacerea parțială și consolidarea în interior, cu înlocuirea elementelor decorative a pereților laterali*". Enumerînd sumar aceste lucrări, Lecomte adăuga că, dată fiind situația constatată, „*va fi silit să reconstruiască o mare parte a edificiului*" [11].

[5] Este cu totul eronată afirmația ce se face în *Scurta istorie a Artelor plastice în R.P.R.*, București, 1957, p. 83, cum că biserica ar fi fost dărîmată și refăcută.

[6] Cf. pentru interior, George P. Nedelcu, *În legătură cu repictarea bisericii episcopale din Curtea de Argeș*, în „Studii și cercetări de istoria artei" tom. 20, nr. 1, 1973.

[7] Cf. raportul în *Rest. Mon. Ist.*, cit. p. 78—81.

[8] Cf. *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 95.

[9] Cf. Raportul *ibid.*, p. 122.

[10] Vezi contractul în *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 121—122.

[11] Cf. Raportul, *ibid.* p. 160—163.

https://biblioteca-digitala.ro

Că unele pietre deteriorate au trebuit să fie înlocuite cu altele noi, cioplite și decorate întocmai ca cele vechi, faptul este explicabil și nu poate fi condamnat. Dar, din păcate, lucrurile au mers mult mai departe. După cinci ani de la începerea lucrărilor, în 1887, restauratorul adresa ministrului cultelor o nouă scrisoare în care făcea cunoscut că biserica Trei Ierarhi suferise transformări (ceea ce este inexact) și degradări (acestea incontestabil) enorme în cursul veacurilor : că în zidărie, care fusese clădită de la început mixtă de piatră cioplită și bolovani cu mortar de var gras, legăturile de lemn, cîte trei în grosimea zidurilor și repetate la fiecare doi metri în înălțime, putrezind, au slăbit zidăria ; că cutremurele de pămînt zdruncinaseră întreaga clădire și crăpături enorme de sus pînă în temelii se aflau la intrare și altar ; că zidul dinspre nord ieșise afară din verticală și că, în sfîrșit, față de această situație *„pentru a avea o lucrare solidă"* a fost silit treptat *„a reface complet monumentul de la temelie pînă în vîrf"* [12]. Cu acest prilej, în vederea obținerii unor ziduri ireproșabile din punct de vedere tehnic, a fost înlăturată din zidurile existente o mare parte din piatra veche cu sculpturi, aflată încă în stare bună și înlocuită cu piatră nouă.

În sfîrșit, ceea ce apare și mai curios și pune în evidență ideile noi, personale, ce încolțiseră în mintea restauratorului în ce privește concepția de restaurare (contrară doctrinei Viollet-le-Duc), este faptul că nu a mai respectat în totul nici formele vechi. Cercetător atent și foarte abil desenator, Lecomte și-a luat singur note, însoțite de foarte delicate și exacte desene, după mai toate elementele deosebite ale bisericii. Referindu-ne la turle, dovada deosebitei atenții care le-a fost acordată constă în marele număr de schițe pe care arhitectul le-a făcut el însuși la fața locului imediat după ce au fost ridicate schelele și înainte de a fi dărîmate. Redăm aci (fig. 5—8) extrase dintr-un carnet în care arhitectul și-a notat o serie întreagă de observații în legătură și cu alte monumente, precum și cîteva schițe. Analizînd aceste schițe și comparîndu-le cu turlele restaurate apare surprinzător faptul că formele, în mare, și o bună parte din cotele și observațiile minuțioase însemnate pe schițe n-au fost luate în seamă, cum ar fi fost normal, la întocmirea proiectului de restaurare. Așa cum ne-au fost lăsate de restaurator, turlele noi sînt față de cele originale supraînălțate cu un bandou împletit, cu un rînd de ocnițe și cu o cornișă bogat profilată, iar învelitorile au fost modificate în ce privește forma, înlocuindu-se bulbul cu o înaltă piramidă (fig. 9—10). Au fost de asemenea modificate profilele atît la cornișele bazelor stelate cît și la cele prismatice. În ce privește fațadele, pe lîngă înlocuirea ornamentației vechi prin cioplirea ei după modelul original pe piatra nouă, — cu excepția cîtorva asize din partea superioară și a frizei de ocnițe cu vase persane, păstrate, dar și acestea rașchetate — s-au adus monumentului, în ansamblu și unele modificări : astfel, contraforții din colțurile apusene au fost coborîți cu 1,20 m. Colțurile zidului deasupra acestor contraforți au fost completate, adăugîndu-se cîte o ocniță mare cu vas persan și colonetă pe colț și, deasupra acesteia, cîte o jumătate de arcatură mică (fig. 11—12). Contraforții laterali care, originar, se opreau sub brîul în torsadă au fost înălțați peste brîu. Vechiul profil al soclului a fost înlocuit cu o simplă teșitură.

În interior (a se confrunta cele două secții longitudinale, fig. 13, înainte și fig. 14, după restaurare), bolțile exonartexului au fost dărîmate și refăcute cu 4,00 m. mai jos, în timp ce zidurile laterale ale pronaosului și naosului au fost înălțate cu 1,00 m. La toate ferestrele partea superioară a fost încoronată cu cîte o arhivoltă tăiată în adîncimea zidului și, deasupra lor, s-a adăugat un șir continuu de ocnițe. În naos, cornișa care marca originar numai planul de naștere al semicalotelor absidelor, a fost refăcută și prelungită și pe zidurile laterale. Semicolonetele torse, care încadrează absidele, au fost înlocuite cu altele noi făcute cu patru fragmente de torsadă în loc de trei

[12] Cf. *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 188.

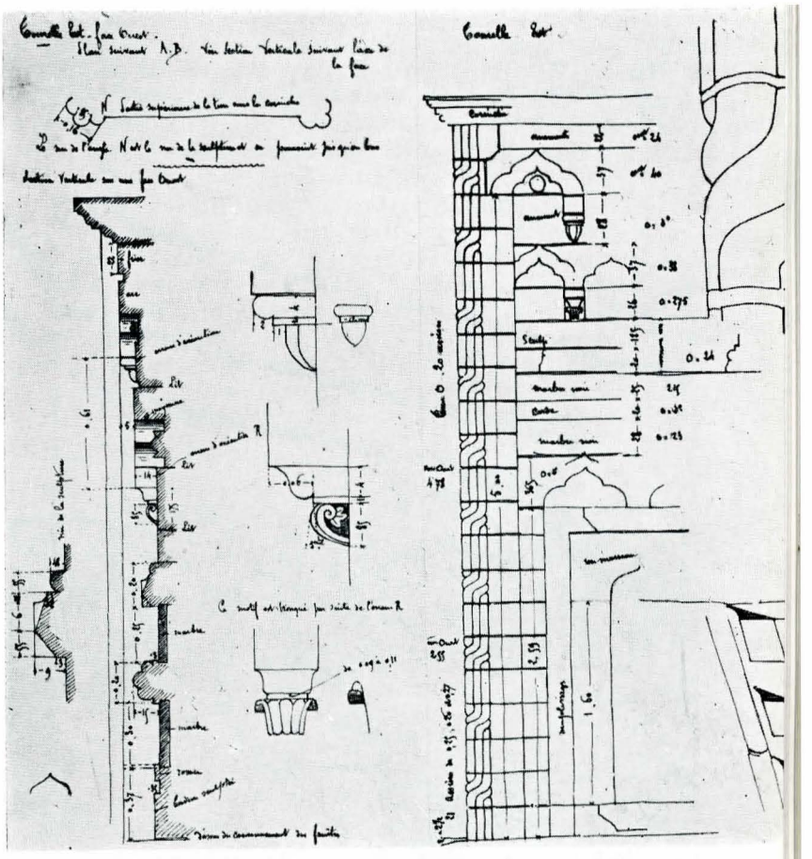

5. Biserica Trei Ierarhi din Iași. Fața apuseană a turlei dinspre răsărit. Desen de Lecomte du Nouy.

cîte aveau cele originale și totuși mai scurte. În fața absidei altarului, în locul celor două arce etajate s-a reconstruit unul singur mai lat. La turle, arcaturile mici de deasupra arcelor piezișe au fost dublate cu arhivolte și încadrate cu cîte o cornișă suplimentară.

6. Biserica Trei Ierarhi din Iași. Detalii de pe fața apuseană a turlei dinspre răsărit. Desen de Lecomte du Nouy.

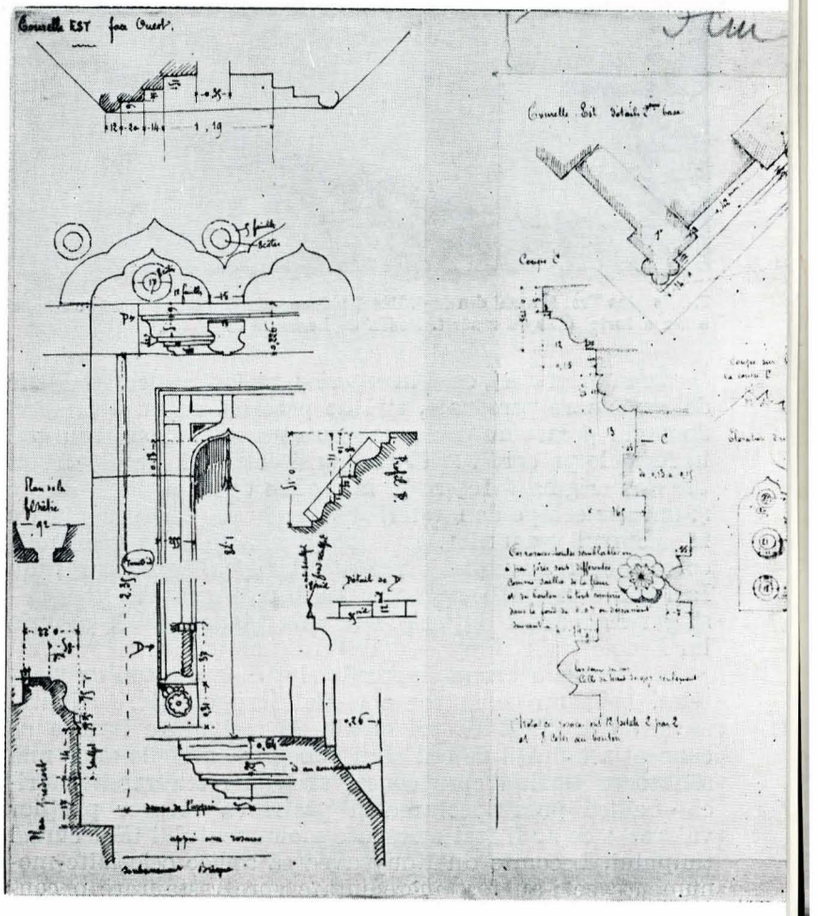

https://biblioteca-digitala.ro

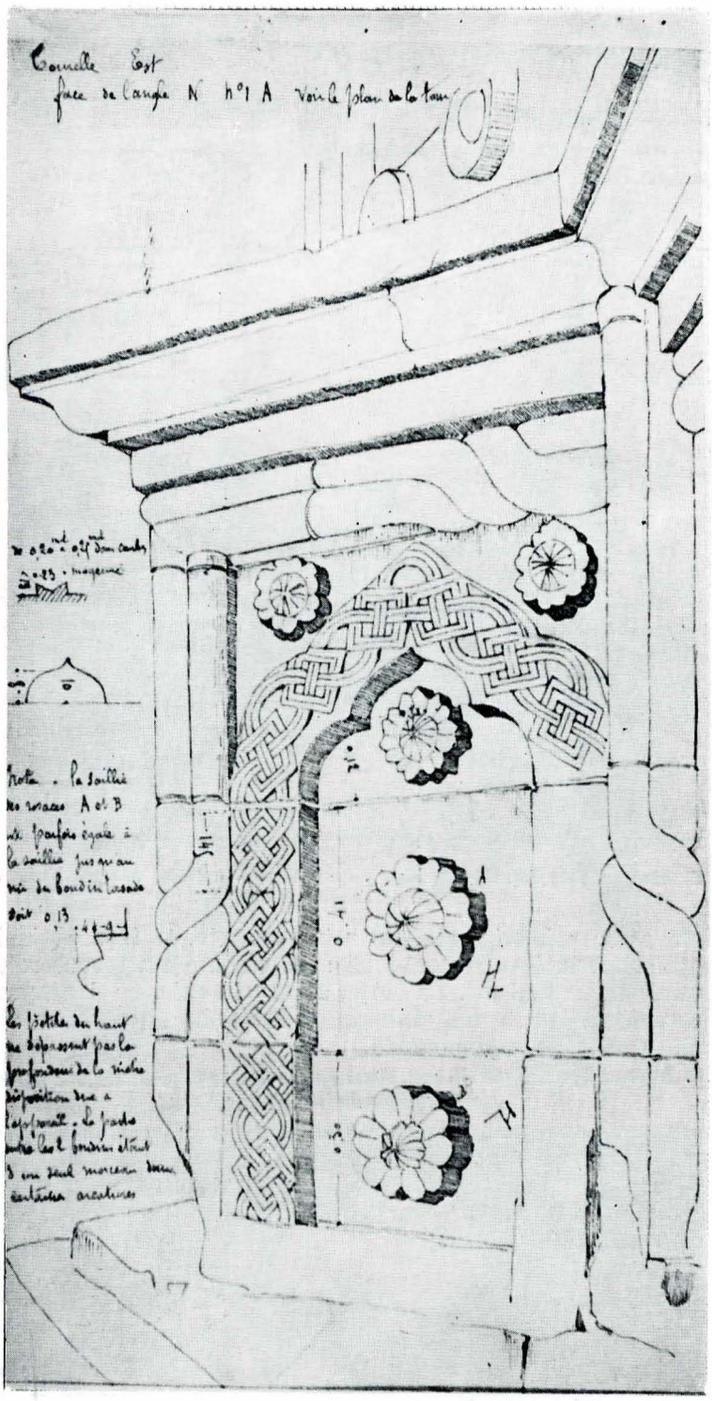

7. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Detaliu decorativ de pe una din feţele bazei a 2-a a turlei dinspre răsărit. Desen de Lecomte du Nouy.

În interior deci, ca şi în exterior, au fost aplicate metode de restaurare personale, străine practicii curente în acest domeniu şi care nu pot avea scuza refacerii monumentului în formele pe care i le dăduse arhitectul lui dintîi întrucît biserica originară fusese în întregime operă a unei singure şi unitare echipe de meşteri şi nu suferise nici o modificare în decursul veacurilor. Cu toate abaterile de la principiile corecte de restaurare constatate, biserica Trei Ierarhi din Iaşi poate primi totuşi, ca şi cea de la Curtea de Argeş, — singurele dealtfel din cele care s-au „bucurat" de atenţia lui Lecomte du Nouy — epitetul de monument restaurat.

Pentru ce a urmat, lucrurile sînt de-a dreptul de neînţeles. În timp ce în toate ţările Europei, către sfîrşitul secolului al XIX-lea principiile de restaurare bazate pe concepţia unităţii de stil erau înlocuite cu ideile mult mai sănătoase tinzînd spre conservarea şi restaurarea istorică — adică pe respectarea şi păstrarea tuturor părţilor valoroase ce ar fi fost adăugate monumentului în decursul timpului, Lecomte du Nouy avea să aplice celorlalte monumente ce i-au fost încredinţate spre restaurare o concepţie şi mai arbitrară : dărîmarea integrală şi ridicarea în locul lor a unor edificii în spiritul aceluiaşi stil dar cu totul noi.

Lăsînd de o parte bisericile domnească Sf. Niculae din Iaşi, Sf. Dumitru de la Craiova şi Mitropolia de la Tîrgovişte, dărîmate pe rînd, prima în 1888, a doua în 1889 şi a treia în 1890, şi despre a căror restaurare — corect spus înlocuire cu altele noi — vom vorbi mai departe, să vedem deocamdată ce s-a întîmplat cu edificiile anexe ale fostei mănăstiri Trei Ierarhi : turnul-clopotniţă şi sala gotică. Este necesar, mai întîi, să precizăm că în 1890, cînd problema restaurărilor cu totul arbitrare ale arhitectului Lecomte du Nouy devenise publică graţie unui răsunător protest al arhitecţilor români adresat primului ministru al ţării [13], guvernul român a instituit — pe baza unui regulament sancţionat încă din aprilie 1874, dar care nu fusese aplicat — o *Comisiune Onorifică a Monumentelor Publice*—care s-a întrunit pentru prima oară în şedinţă constitutivă la 27 aprilie 1890. Întrunită ulterior în şedinţe de lucru la 9 şi 12 mai a aceluiaşi an, Comisiunea, compusă din Mitropolitul primat, ministrul Th. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, D. Sturdza, T. Maiorescu, V. A. Urechia G. Lahovari şi Gr. G. Tocilescu, hotărăşte, între altele, ca turnul-clopotniţă, *„zidit odată cu biserica dar restaurat şi modificat în sec. XIX, să se păstreze şi să se restaureze în stilul bisericii"*, iar sala gotică *„să fie restaurată simplu, îndepărtîndu-se adausurile posterioare şi păstrîndu-se formele gotice (ogive etc.). Pereţii interiori să fie făcuţi în stuc şi pregătiţi pentru a se putea face pe dînşii tablouri istorice. De asemenea se decide ca această sală să fie destinată a se instala într'însa un muzeu eclesiastic, în care să se instaleze mai întîi toate obiectele vechi din biserica Trei Ierarhi"* [14].

Dar hotărîrea acestei Comisiuni a fost răstălmăcită de o „minicomisie" întrunită la Iaşi în luna iunie a aceluiaşi an şi formată doar din trei membri : D. Sturdza, G. Lahovari şi Gr. G. Tocilescu. Aceşti trei membri, asistaţi şi, de bună seamă, aflaţi sub influenţa arhitecţilor francezi Lecomte du Nouy şi H. Révoil [15] *„constatînd că turnul-clopotniţă s-a clădit în* 1804—1806", că *„este aşezat în direcţia vechiului zid înconjurător..."* că *„este scos în stradă afară"* şi *„deviază din axa bisericii cu 3,50 m"* opinează *„să se dărîme, neavînd nici o importanţă* **istorică**

[13] Cf. textul în *Restaurarea Mon. Ist.*, cit., p. 222—223.

[14] Cf. procesul verbal în *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 238.

[15] Acesta chemat de guvernul român spre a face o expertiză şi a-şi da avizul asupra lucrărilor de restaurare executate de compatriotul său Lecomte du Nouy (Asupra misiunii sale şi a modului cum şi-a îndeplinit-o vom reveni).

8. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Cornişa bazei pătrate a turlei dinspre apus. Desen de Lecomte du Nouy.

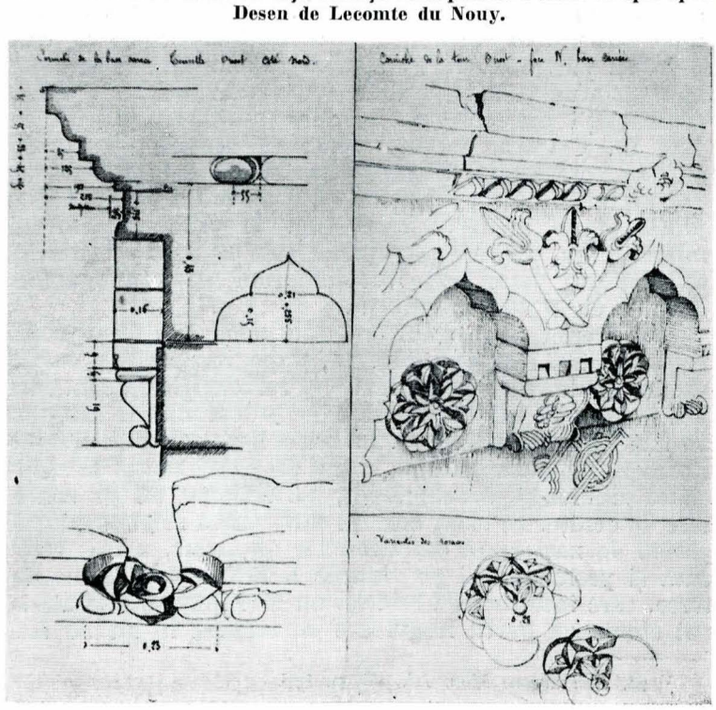

https://biblioteca-digitala.ro

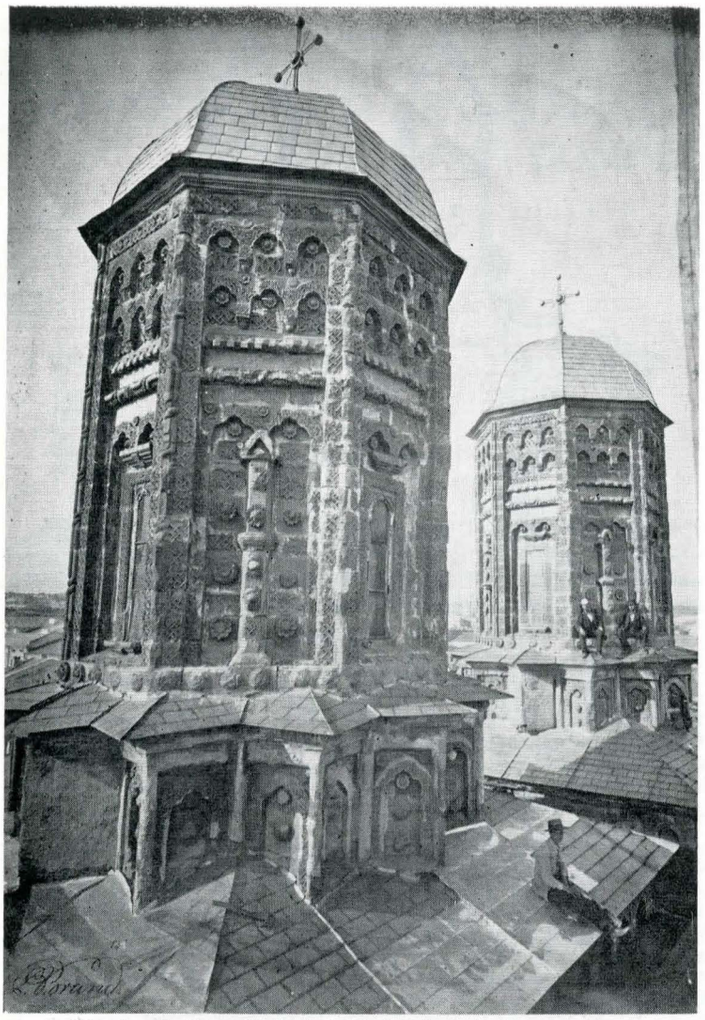

9. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Turlele înainte de restaurare.
10. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Turlele după restaurare.

sau artistică". În ce priveşte sala gotică, *„constatînd că starea în care se găseşte nu permite a fi conservată şi* **dimensiunile ce are nu corespund destinaţiei sale de a servi ca sală de muzeu istoric** (sublinierea este a noastră), opinează a se dărîma şi a se *„reclădi tot după stilul şi dispoziţiunea sa veche, însă* **în dimensiuni mai mari"**[16]. Şi aşa s-a şi făcut (fig. 16—17).

Putem spune deci că noua metodă adoptată de Lecomte du Nouy pentru lucrările următoare — adică dărîmarea monumentului şi reclădirea pe acelaşi loc a unui edificiu nou care, conceput în stilul celui vechi n-a mai fost ţinut să respecte nici formele întocmai şi, cum se va vedea, nici dimensiunile celui vechi, deşi, după toate aceste monumente care au căzut pradă noii metode fuseseră executate în prealabil relevee exacte şi minuţioase, — a fost, din păcate, consfinţită de o parte din membrii Comisiunii a

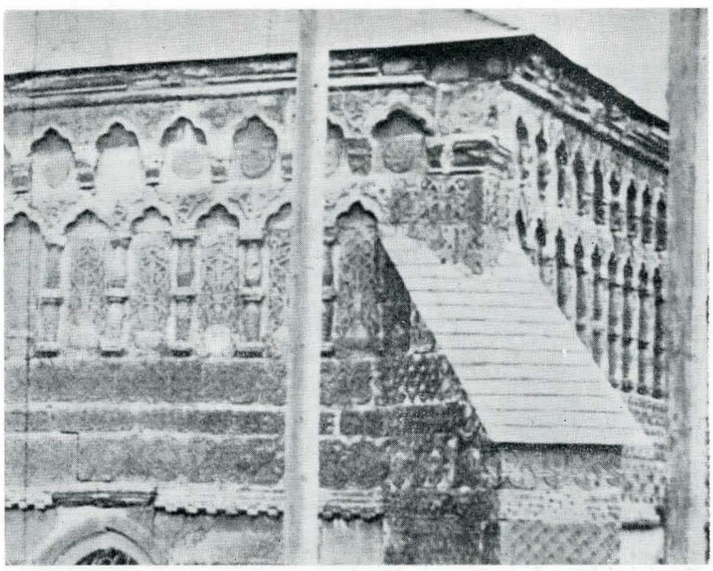

11. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Vedere a colţului nord-vest înainte de restaurare.

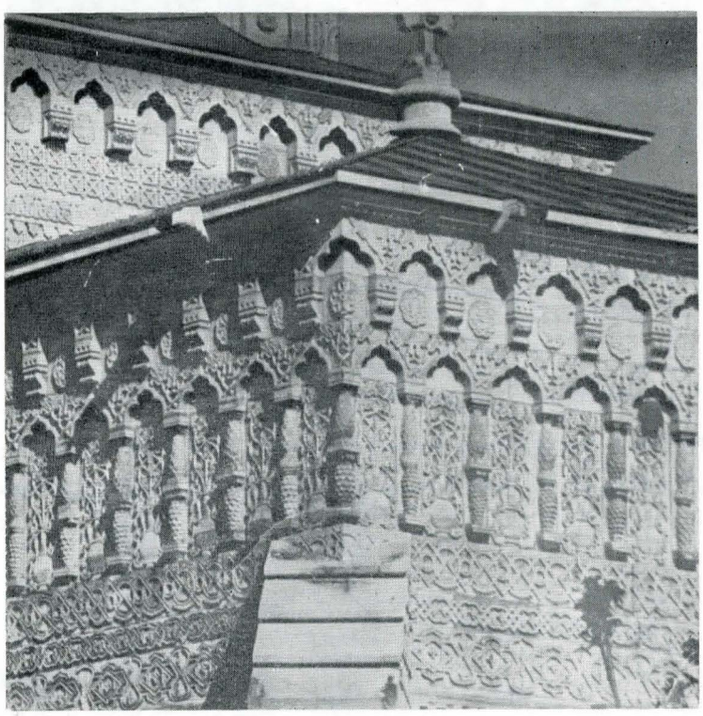

12. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Vedere a colţului nord-vest după restaurare.

cărei primă şi principală sarcină era aceea înscrisă în însăşi expunerea de motive care a stat la baza constituirii ei, anume : să împiedece *„profanarea prin restaurăţiuni nesocotite a trecutului nostru istoric şi artistic"*.

(Va urma)

[16] Cf. procesele verbale în *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro

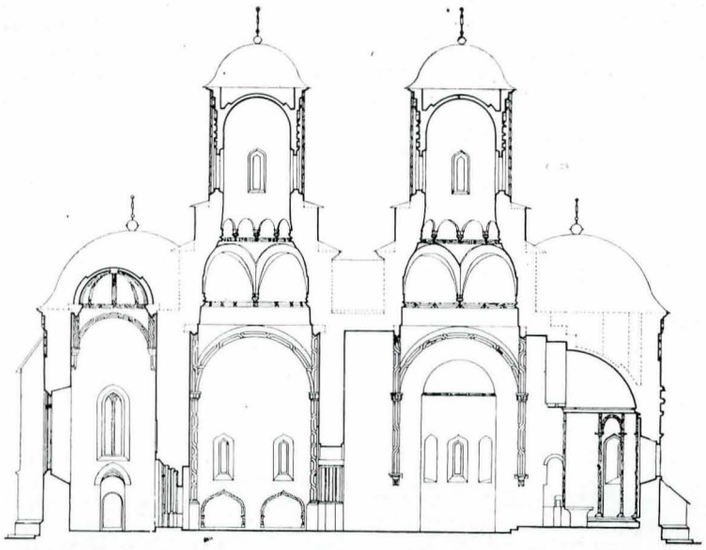

13. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Secţie longitudinală înainte de restaurare.

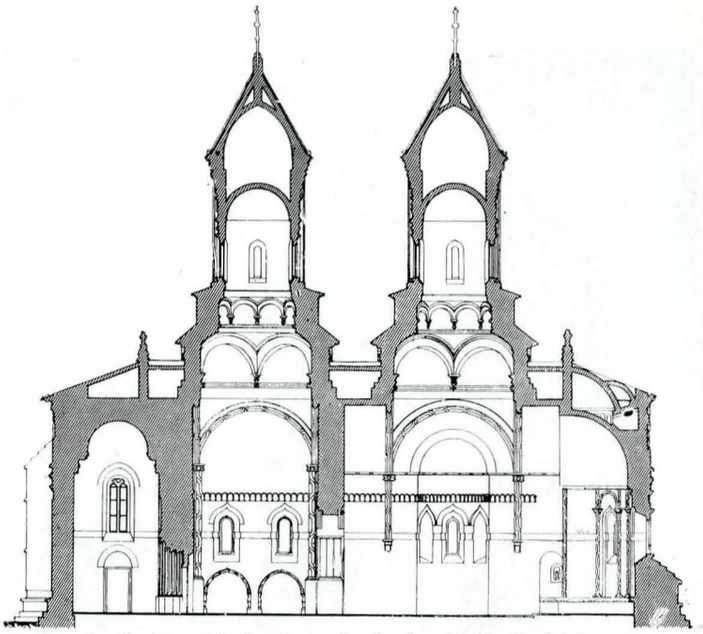

14. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Secţie longitudinală după restaurare.

15. Biserica Trei Ierarhi şi turnul-clopotniţă după o gravură din 1837

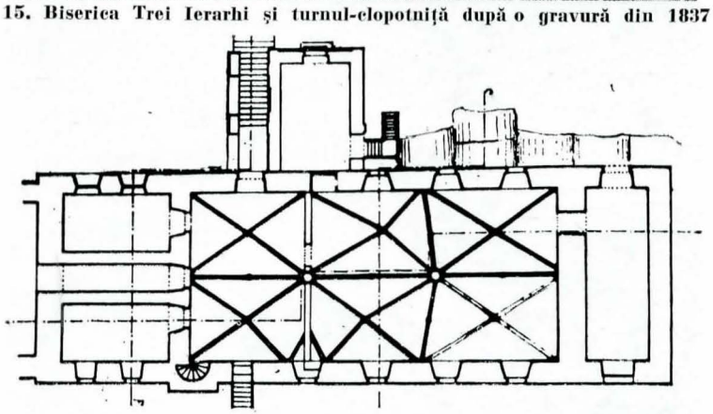

16. Sala Gotică din curtea bisericii Trei Ierarhi din Iaşi. Plan înainte de restaurare.

17. Sala Gotică din curtea bisericii Trei Ierarhi din Iaşi. Planul „restaurat" de Lecomte du Nouy.

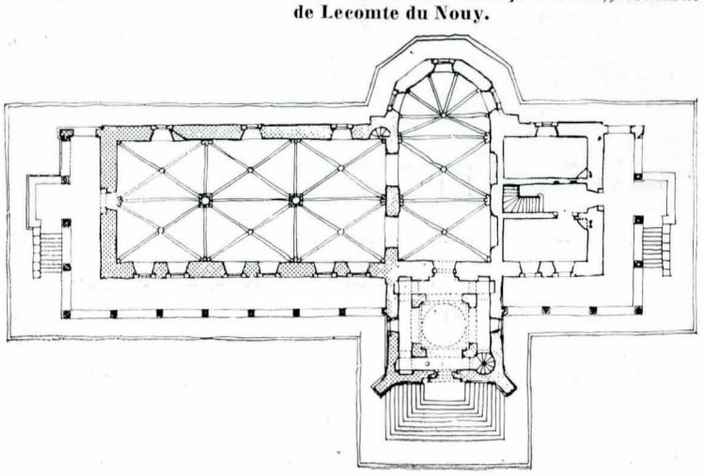

ABSTRACT

The political relations and an improved economic situation, compared to the one in the past, after the conclusion of the peace of Adrianople (1829) enabled the Romanian Principalities to establish closer contacts with the European countries. This occasioned the circulation and assimilation of certain new cultural conceptions, among which also ideas having become deeply rooted in France after the 1789 revolution, concerning the preservation and restoration of historical monuments.

Leaving aside the restructuring of a number of older buildings — for example the Tismana and Bistriţa monasteries in Oltenia and Sf. Gheorghe Nou church in Bucharest, the fruits of a complete lack of understanding of what a restoration should mean — the well-organized intervention of the Romanian authorities with a view to restoring certain valuable monuments in the spirit of the advanced ideas in the western countries of Europe, made itself felt only in the year 1863. The first monument which was the object of such a restoration was the church of Argeş monastery. The works started by the Romanian architect F. Muntureanu, on the basis of a design worked out by architect Gaetano Burelly, totally insignificant, were stopped in 1874 ; complying with the recommendations of the comission, consisting among others, of personalities such as architect Al. Orăscu and archaeologist Al. Odobescu, the Ministry of Cults asked for the co-operation of the renowned French architect Viollet-le-Duc. The latter worked out, together with his colleague A. de Baudot who went to Argeş to gather documentary evidence, a restoration design and report which was sent to Bucharest recommending that, on the basis of this design, Viollet-le-Duc's former pupil, architect André Lecomte should be hired to execute the works.

When he came to Romania, architect Lecomte — who in 1884 was to add to his name the ending „du Nouy" — began his activity in 1875. In the course of the 5 years which the execution of the work took, the restoration was repeatedly analysed and criticzed. The comission designed to take over the work performed — consisting of great specialized personalities — concluded that — *„as regards the primitive style of the monument no alteration was introduced which could change this style"*. It mentioned, however, a few deviations from the Viollet-le-Duc—A. de Baudot design which partly they considered justified.

As the very objective content of the taking over report reveals, and as a careful comparison between the general aspect of the restored monument and the façades photographed and drawn carefully before the beginning of the restoration works, the only liberties liable to criticism the restorer took were the stone eaves added to the cornices at the bases of the cupolas and the attic made of stone too, which surrounds the whole covering of the main part of the church. The whole monument at Argeş respected and restored under faultless technical conditions has preserved its whole value of an authentic building. The interior decoration (the painting) is an exception which was removed and replaced by a new, mediaeval painting.

The second monument which Lecomte du Nouy was charged to restore, the „Trei Ierarhi" church in Jassy, did not enjoy the same respect as the Argeş monument. Most of the stones of the façade — some weathered by time, but others in good condition — were replaced by new ones, carved and decorated after the model of the old ones. But what seemed still stranger were the modifications and the addings to the monument which, according to Viollet-le-Duc's opinion, was not meant to have a unity of style since the church already was a unitary work erected around 1639 by a single team of artisans ; it had not been modified and nothing had been added to it in the course of the centuries. In the shape the restorer left the church, compared to its initial form, it shows on the outside heightened cupolas (a braided band, a row of niches and a richly sillouetted cornice were added) while the shape of the covers was modified, replacing the bulb by the pyramid (see fig. 9 and 10) ; the buttresses were raised, besides other minor modifications. Inside, the vaults of the exonarthex were demolished and rebuilt circa 400 m lower, while the side walls of the narthex and the nave were raised circa 100 m (see fig. 13—14). The alleged restoration of the Gothic hall of the former monastery was still more inadequate, considering the principles of a restoration : the hall was demolished and rebuilt larger on the same site (see fig. 16—17).

https://biblioteca-digitala.ro